

Şaḥīḥ-i Müslim'de yer alan ("Şalâtü'l-müsâfirîn", 258) ve aslında ism-i a'zam adını içermeyen Übey b. Kâ'b rivayetinin dışında konuyla ilgili olarak *Şaḥīḥayn*'de herhangi bir nakle rastlanmamıştır. Diğer bazı hadis kaynaklarında yer alan rivayetler isnad açısından pek sağlam görülmemiştir ve bu sebeple naslarda geçmeyen bazı ism-i a'zam metinlerinin tesbiti cihetine gidilmiştir. Ancak bu tür tesbitler herkesi ilgilendiren bir konuma sahip olmayıp sadece belirleyicisini veya mânevî yönelişi ona paralel olanları etkileyebilir. Bütün ilâhî isimlerin mânalarını içerdiği göz önünde bulundurularak Allah lafzına öncelik vermek, buna besmeleyi ve kelime-i tevhîdi de eklemek mümkündür.

İsm-i a'zamla ilgili olarak rivayet edilen hadisler ve bu konuda ciddi âlimler tarafından ileri sürülen fikirler bu isim aracılığıyla duaların kabul edilmesi hedefine yöneliktir. Dua ruhun yücelişi ve kulun Allah'ı kendisine yakın hissedişinden ibaret olduğu (el-Bakara 2/186), ayrıca ibadetin özünü teşkil ettiğine göre (Tirmizî, "Du'â", 1) ism-i a'zamla maddî sonuçların değil mânevî kazançların elde edilebileceği açıktır. Bu sebeple mevcudiyeti kesin olmayan, eğer varsa hangi isimden veya isimler grubundan oluştuğu bilinmeyen ism-i a'zamı Hurûfîlik alanına çekip ondan maddî sonuçlar beklemek din, bilim ve aklıla uzlaştırılması mümkün olmayan bir davranıştır. Bu tür telakkiler arasında ism-i a'zamin hastalıklara şifa olduğu, büyüü bozduğu, iki kişi arasında sevgi veya nefretin doğmasını sağladığı, seyir halinde olan gemiyi durdurduğu vb. iddialar zikredilebilir (Ahmed b. Ali el-Bûnî, s. 86-89; Muhammed el-Garavî, s. 58-59).

Esmâ-i hüsnâya dair eserlerde ism-i a'zam konusuna yer verildiği gibi bu mevzuda müstakil çalışmalar da yapılmıştır. İbnü'd-Düreyhim'in *Gâyetü'l-mağnem fi'l-ismi'l-a'zam* (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 627), İbn Bintü'l-Meylak diye tanınan Muhammed b. Abdüddâim'in *Cevâbü menî'stefhem 'ani's-millâhi'l-a'zam* (*Keşfü'z-zunûn*, I, 609; Brockelmann, II, 148), Şemseddin es-Seḥâvî'nin *el-Kavlü'l-etem fi'smi'l-a'zam* (*İzâhu'l-meknûn*, II, 246), Celâleddin es-Süyûtî'nin *ed-Dürrü'l-munazzam fi'l-ismi'l-a'zam* (*Keşfü'z-zunûn*, I, 734) ve Muhammed el-Garavî'nin *el-İsmü'l-a'zam* (Beyrut 1402/1982) adlı eserleri bunlardan bazılarıdır. Georges C. Anawati'nin kaleme aldığı "Le nom suprême de Dieu" adlı makalede Fahreddin er-Râ-

zî'nin *Levâmi'u'l-beyyinât*'ındaki ilgili bölüm özetlenmiş, ardından ism-i a'zamin halk arasındaki kullanılışına yer verilmiştir (*Atti del Terzo Congresso di Studi Arabi e Islamici*, Napoli 1967, s. 7-58).

BİBLİYOGRAFYA :

M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "İsm" md.; *Müşned*, III, 120, 158, 245, 265; V, 142, 350, 360; VI, 461; Müslim, "Şalâtü'l-müsâfirîn", 258; Ebû Dâvûd, "Vitr", 17; Tirmizî, "Du'â", 1; İbn Mâce, "Du'â", 9; Taberî, *Câmi'u'l-beyân* (nşr. Sıdkî Cemil el-Attâr), Beyrut 1415/1995, XXVIII, 72; XXX, 189-190; Zemahşerî, *el-Keşşâf* (Beyrut), IV, 738; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *el-Emedü'l-aḫşâ* (nşr. Ramazan Biçer, doktora tezi, 1420/1999), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 51-53; Ebû'l-Berekât el-Bağdâdî, *el-Mu'teber fi'l-hikme* (nşr. Şerefettin Yaltkaya – Süleyman Nedvî), Haydarâbâd 1357-58, III, 128; Fahreddin er-Râzî, *Levâmi'u'l-beyyinât* (nşr. Tâhâ Abdürraûf Sa'd), Beyrut 1404/1984, s. 92-103; a.mlf., *Meḫâṭṭu'l-ğayb*, Beyrut 1410/1990, XXXI, 136-138; Ahmed b. Ali el-Bûnî, *Şemsü'l-ma'ârifü'l-kubrâ*, Beyrut, ts. (el-Mektebetü's-sekâfiyye), s. 86-89; Alâeddin b. Attâr, *Fetâvâ'l-İlmâm en-Nevevî* (nşr. Muhammed el-Haccâr), Medine 1405/1985, s. 314; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, Beyrut 1416/1996, XII, 526-527; Süyûtî, *el-Havî li'l-fetâvâ*, Beyrut, ts. (Dârü'l-kitâbi'l-Arabî), II, 135-139; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, II, 593; *Keşfü'z-zunûn*, I, 609, 734; Seffârîni, *Levâmi'u'l-envârî'l-behiyye*, Beyrut, ts. (el-Mektebû'l-İslâmî), I, 35-37; *İzâhu'l-meknûn*, II, 246; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 148; Abdurrahman Bedevî, *Mü'ellefâtü'l-Ğazzâlî*, Küveyt 1977, s. 185; Muhammed el-Garavî, *el-İsmü'l-a'zam*, Beyrut 1402/1982, s. 58-59, 63; "İsm-i A'zam", *DMT*, II, 166-167.

BEKİR TOPALOĞLU

İSM-i CELÂL

(bk. LAFZA-i CELÂL).

İSMÂİL

(إسماعيل)

Hız. İbrâhîm'in oğlu,
Kur'an'da adı geçen bir peygamber.

Arapça bir kelime olmayan İsmâîl'in aslının İşmavil olduğu, İsmâîn şeklinin de bulunduğu (Mevhûb b. Ahmed el-Cevâlîki, s. 7, 13, 14; Horovitz, s. 91-92; Jeffery, s. 63-64), Süryânîce olup "Allah'a itaat-kâr" anlamına geldiği nakledilmekle birlikte (*Tâcü'l-arûs*, "İsmâ'îl" md.; Fîrûzâbâdî, VI, 39) kelimenin aslı İbrânîce *Yişmâ'el*'dir ve "Tanrı iştir" mânasındadır. Tevrat'ta *Yişmael* kelimesi meleğin, "İşte sen gebesin ve bir oğul doğuracaksın ve onun adını İsmâîl koyacaksın, çünkü Rab sana olan cefayı iştitti" (Tekvîn, 16/11) sözünden hareketle İbrânîce-

de "iştirmek, bir dilek veya isteği kabul etmek" anlamına gelen *şâma* fiiline bağlanmaktadır. Bu fiil, Hâcer'e yapılan cefanın Rab tarafından duyulması (Tekvîn, 16/11) veya İbrâhîm'in, oğlu İsmâîl'le ilgili temennisinin (Tekvîn, 17/20), ayrıca çölde çocuğun susuzluktan ağlamasının Allah tarafından iştirilmesi olaylarıyla da bağlantılı kılınmaktadır (Tekvîn, 21/17). Kelime Kitâb-ı Mukaddes'in eski nüshalarında *Hismael*, *Ismahel*, *Hismahel* ve *Smahel* şekillerinde de yazılmıştır (*DB*, III/1, s. 991).

Tevrat'a göre İsmâîl, Hz. İbrâhîm'in Hâcer'den ilk ve tek çocuğudur (Tekvîn, 16/1-16). Çocuğu olmayan Sâre câriyesi Hâcer'i eşine vermiş ve İbrâhîm seksen altı yaşında iken ilk çocuğu İsmâîl doğmuştur. Uzun müddet zürriyetsiz kalma endişesi taşıyan İbrâhîm, İsmâîl'i Allah'ın kendisine vaad ettiği mirasçısı olarak görmüştür. Ancak Sâre'nin de bir oğul doğuracağı müjdelendiğinde İbrâhîm, ilk oğlu İsmâîl'in Tanrı katında itibarının düşeceği kaygısına kapılıp, "Keşke İsmâîl senin önünde yaşayabilse" demiş ve Allah, İsmâîl'i mübarek kıldığını, neslini çoğaltacağını, İsmâîl'in on iki beyin babası olacağını ve ondan büyük bir millet meydana geleceğini müjdelemiş, ancak ahdi-i İshak'la sabit kılacağını da bildirmiştir (Tekvîn, 17/9-21).

İsmâîl on üç yaşına vardığında sünnet emri gelir ve sünnet edilir; on dört yaşında iken İshak doğar. İshak'ın sütten kesilmesi münasebetiyle düzenlenen ziyafetten sonra Sâre'nin arzusu ve Allah'ın emri üzerine oğlu ile birlikte evden uzaklaştırılan Hâcer önce Beer-şeba, ardından Paran (Fârân) çölüne gider. Bundan sonra Paran çölünde yaşayan İsmâîl'i annesi Mısır diyarından bir kadınla evlendirir (Tekvîn, 21/8-21; ayrıca bk. HÂCER). İsmâîl'in on iki oğlu, bir de kızı olur (isimleri için bk. Tekvîn, 25/12-16; I. Tarihler, I, 29-31). Hz. İbrâhîm'in vefatı üzerine Filistin'e gelen İsmâîl kardeşi İshak ile birlikte babasını defneder. On iki oğlu on iki kabilenin beyi olur (Tekvîn, 25/9-10, 16-17).

Tevrat'ta İsmâîl'in sayılamayacak kadar çok zürriyetinin olacağı, semereli kılınacağı, ziyadesiyle çoğaltılacağı, on iki beyin babası olacağı, Tanrı'nın onu mübarek kıldığı ve büyük millet edeceği belirtilmekte (Tekvîn, 16/10; 17/20; 21/18); diğer taraftan "insanlar arasında yabancı adam olacağı, onun eli herkese karşı, herkesin eli de ona karşı olmak üzere bütün kardeşlerinin şarkında oturacağı" bildi-

rimmektedir (Tekvîn, 16/12). Tevrat'a göre Hz. İsmâil'in zürriyeti Havila, Mısır ve Fırat arasındaki Kuzey Arabistan çölünde ikamet ediyordu (Tekvîn, 25/18), İsmâil gibi (Tekvîn, 21/20) onlar da okçulukta şöhet bulmuşlardır (İşaya, 21/17).

Yahudi dinî literatüründe İsmâil ve soyuna dair bazı olumsuz nitelemeler de yer almaktadır. Kendisi yahudilerin düşmanlarıyla bir tutulur (Firestone, *Journeys in Holy Lands*, s. 39); babası tarafından çok sevildiği, ancak kötü biri olduğu söylenir. İshak'ın kurban edilmeye götürülüşünde Hz. İbrâhim'e refakat eden iki köleden biri olarak da takdim edilmektedir. İsmâil, Moriah tepesinin eteğinde Eliezer'le birlikte arkada kalmış ve dağı kaplayan ilâhî bulutu görememiştir (Ejd., IX, 80-81).

Kur'an-ı Kerim'de on iki yerde adı geçen İsmâil çeşitli nitelikleriyle zikredilmektedir. Annesi Hâcer hakkında Kur'an'da bilgi yoktur. İsmâil, babası İbrâhim'in yaşlılık döneminde ve bir duası neticesinde dünyaya gelmiş (İbrâhîm 14/39; es-Sâffât 37/100-101), çok küçükken babası tarafından Beytülharâm'ın bulunduğu yere bırakılmıştır (İbrâhîm 14/37). Adı açıkça zikredilmemekle birlikte belli bir yaşa gelince kurban edilmek istenenin İsmâil olduğu anlaşılmaktadır (es-Sâffât 37/102-105). Daha sonra babası ile beraber hem beytin temellerini yükseltmiş (el-Bakara 2/127) hem de bu kutsal mekânı temiz tutmakla görevlendirilmiş (el-Bakara 2/125), peygamber olarak seçilmiş, diğer peygamberler gibi ona da vahiy gelmiştir (el-Bakara 2/136; Âl-i İmrân 3/84; en-Nisâ 4/163). Kur'an İbrâhim, İshak ve Esbât gibi İsmâil'in de yahudi veya hristiyan olduğu yolundaki Ehl-i kitap inancını reddeder (el-Bakara 2/140). Elyesa', Zülkifl, İdris, Yûnus ve Lût gibi peygamberlerle birlikte zikredilen İsmâil hidayete erdirilen ve âlemlere üstün kılınanlardan (el-En'âm 6/86), Allah'ın rahmetine kabul edilen iyilerden ve sabredenlerden biri olarak gösterilir (el-Enbiyâ 21/85-86; Sâd 38/48). İsmâil sözünde duran, halkına namaz kılmayı, zekât vermeyi emreden, rabbinin hoşnutluğunu kazanmış bir resul ve nebîdir (Meryem 19/54-55). Kur'an-ı Kerim'de İsmâil'in Mekke'ye gelişi isim verilmeksizin belirtilmektedir. İbrâhim'in bir duasında çocuklarından birini kutsal evin (Kâbe) bulunduğu Mekke'ye getirdiği ifade edilir (İbrâhîm 14/37). Diğer bir âyetinde (el-Bakara 2/125, 127) Kâbe'nin inşasında İbrâhim ile oğlu İsmâil'in birlikte çalıştıkları bildirildiğine göre İbrâhim'in Mekke'ye

getirdiği oğlu İsmâil olmalıdır. Kâbe'nin inşası esnasında Hz. İbrâhim ve oğlu İsmâil şöyle dua etmişlerdir: "Ey rabbimiz! Bizi sana boyun eğenlerden kıl, neslimizden de sana itaat eden bir ümmet çıkar, bize ibadet usullerimizi göster, tövbemizi kabul et" (el-Bakara 2/128).

Batılı araştırmacılar, Mekkî sûrelerde İbrâhim ile oğlu İsmâil arasında doğrudan bir bağ kurulmadığını, bazı Mekkî âyetlerde (el-En'âm 6/84; Hûd 11/71; Meryem 19/49; el-Enbiyâ 21/72; el-Ankebût 29/27) İbrâhim'e İshak'ın ve Ya'kûb'un bağışlandığı belirtilirken İsmâil'in zikredilmediğini (E² [Fr.], IV, 192), İbrâhim ile İsmâil'in sadece Medenî sûrelerde ve Kâbe'nin inşası ile hac ibadeti çerçevesinde bir arada anıldığını belirtmekte ve bu noktadan hareketle Hz. Peygamber'in İbrâhim ile İsmâil arasındaki aile bağıni iyi bilmediğini ileri sürmektedirler. Bu iddia, Kur'an'ın vahiy eseri olmayıp Resûl-i Ekrem tarafından düzenlendiği şeklindeki ön yargıya dayandığı gibi bilgi bakımından da doğru değildir. Zira kabile geleneğine bağlı ve asabiyyetin ön planda olduğu bir toplumda, üstelik yahudi ve hristiyanlarla birlikte Mekke müşriklerinin de ata kabul ettikleri Hz. İbrâhim'in aile bağlarını, özellikle onun kendi ataları olan İsmâil'in babası olduğunu bilmemeleri mümkün değildir. Öte yandan Mekkî sûrelerde İsmâil'den ve onun İbrâhim'le ilişkisinden söz edilmediği iddiası da yanlıştır. Nitekim üçüncü Mekke dönemine ait olduğu kabul edilen İbrâhîm sûresinde Hz. İbrâhim yaşlılığında İsmâil ve İshak'ı lutfeden Allah'a hamdetmektedir (İbrâhîm 14/39). İkinci Mekke dönemine ait Sâffât sûresinde ise İshak'ın müjdelendiği âyetlerden (37/112-113) önce İbrâhim'in bir çocuğundan bahsedilmekte olup (37/100-107) bunun İsmâil olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü İbrâhim'in İshak'tan önceki yegâne çocuğu İsmâil'dir. İbrâhîm sûresinin 39. âyetinin Medine döneminde indiği, Medenî olan Bakara sûresinin 125 ve 127. âyetlerindeki İsmâil kelimesinin de sonradan eklendiği iddiası ise (a.g.e., IV, 192) hiçbir ilmi temele dayanmamaktadır.

Diğer taraftan Kur'an'da Hz. İbrâhim ile oğlu İsmâil sadece Kâbe'nin inşasında veya hac ibadeti çerçevesinde (el-Bakara 2/125, 127) değil başka birçok yerde de (el-Bakara 2/133, 136, 140; Âl-i İmrân 3/84; en-Nisâ 4/163) bir arada zikredilmiştir. Kur'an'da İsmâil uslu çocuk (es-Sâffât 37/101), teslim olan (es-Sâffât 37/103), namazı ve zekâtı emreden (Meryem 19/55),

sabreden (es-Sâffât 37/102), hoşnut olunan (Meryem 19/55), sözüne sadık (Meryem 19/54), resul ve nebî (Meryem 19/54) gibi niteliklerle anılmaktadır. Ayrıca dilinin Arapça oluşu ve Araplar'ın nesebinin ona bağlanması, Hz. İbrâhim'in oğlu ve Hz. Muhammed'in cediti olması, Kâbe'nin inşasında İbrâhim'le birlikte çalışması, kurban edilme hadisesinde babası karşısındaki teslimiyet ve itaati, onun yerine kurban edilmek üzere bir koç gönderilmesi, Resûl-i Ekrem'in, "Ben iki kurbanlığın oğluyum" diyerek onunla iftihar etmesi gibi hususlara dayalı olarak müslümanlar İsmâil'e özel bir saygı duymuşlardır (Fîrûzâbâdî, VI, 39).

Hadislerde İsmâil'in hayatına dair çok az bilgi bulunmakta, tarih, tefsir ve kıssa-ı enbiyâ kitaplarında ise nisbeten ayrıntılı mâlûmat yer almaktadır. Resûlullah, "Allah, İbrâhim'in çocuklarından İsmâil'i, İsmâil'in çocuklarından Benî Kinâne'yi, Benî Kinâne'den Kureys'i, Kureys'ten Benî Hâşim'i, Benî Hâşim'den de beni seçti" (*Müsned*, II, 107; Müslim, "Fezâ'il", I; Tirmizî, "Menâkıb", I); ayrıca, "Ben iki kurbanlığın oğluyum" (Hâkim, II, 604; Ac-lûnî, I, 230) diyerek İsmâil'in soyundan geldiğini ifade etmiştir. Ok yarışması yapan bir grubu, "Ey İsmâil oğulları, ok atınız; babanız da ok atıcı idi" diyerek onları teşvik etmiştir (Buhârî, "Cihâd", 78; "Enbiyâ", 12; "Menâkıb", 4). Mekke'nin fethinde Kâbe putlardan temizlenirken Kâbe'nin içinden ellerinde fal oklarıyla Hz. İbrâhim ve oğlu İsmâil'in heykelleri de çıkarılınca Resûl-i Ekrem onların bu işi hiç yapmadıklarını söyleyerek putperestlik malzemesi haline getirilmelerinden duyduğu üzüntüyü dile getirmiştir (*Müsned*, I, 334, 365; Buhârî, "Enbiyâ", 8, "Meğâzî", 48, "Hac", 54). Bir başka hadiste Hz. Peygamber, kendi torunları Hasan ve Hüseyin için yaptığı duayı daha önce İbrâhim'in de oğulları İsmâil ve İshak için yaptığını ifade etmiştir (*Müsned*, I, 236; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 20; İbn Mâce, "Tıb", 36; Tirmizî, "Tıb", 14).

İsmâil'in dünyaya gelişi ve annesi Hâcer ile birlikte evden uzaklaştırılmasına dair İslâmî kaynaklarda yer alan bilgiler Tevrat'takilerle aynıdır (meselâ bk. Sa'le-bî, s. 81-82); ancak diğer konulardaki bilgilerde farklılıklar bulunmaktadır. Kur'an-ı Kerim, İbrâhim ve İsmâil'in Mekke'deki faaliyetleri hakkında bilgi vermekle beraber oraya nasıl gittiklerini bildirmemektedir. Bu konuda kaynaklarda İbn Abbas, Hz. Ali ve Mücâhid'den gelen gelenek rivayet vardır. Buna göre Allah, İbrâhim'e

hanımı Hâcer ile oğlu İsmâil'i Beytülhâ-râm'ın bulunduğu yere götürmesini emreder. İbrâhim, Hâcer ile henüz emzirmekte olduğu oğlu İsmâil'i Sâre'nin kö-tülüğünden korumak için Mekke'ye gö-türmüştür. Hz. Ali'nin rivayetine göre ise bu olay İbrâhim'in Allah'tan Kâbe'nin in-şası emrini alması üzerine gerçekleşmiş-tir (Taberî, *Târîh*, I, 252-253).

Kur'an dışındaki İslâmî kaynaklara gö-re Hz. İbrâhim, iki yaşındaki oğlu İsmâil'i ve Hâcer'i Cebrâil'in refakatinde burakla Mekke'ye götürmüş, Mescid-i Harâm'ın bulunduğu yere bırakmış, onları koruma-sı için Allah'a dua ederek oradan ayrılmış-tır. Önce Cürhümlüler'in Mekke'ye yerleş-tiği görüşüne karşı rivayetlerin ekserisine göre o tarihte Mekke'de hiç kimse otur-madığı gibi içecek su da yoktu. Hâcer su ve erzakın tükenmesi üzerine çaresiz kal-mış, nihayet mucizevî bir şekilde kayna-yan zemzem suyunu bulunca rahatlayıp Allah'a şükretmiştir. Cürhümlüler'in ge-lip Mekke civarına yerleşmeleri üzerine İsmâil onlardan Arapça öğrenmiş, bu ka-bileden bir kızla evlenmiştir. İbn Hazm'a göre Hz. İbrâhim'in neslinden ilk Arapça konuşan kişi İsmâil'dir (*Dîa*, XX, 59).

Hâcer ile İsmâil'in susuz kalmaları ve su çıkması hadisesi Tevrat'ın yanında di-ğer yahudi kaynaklarında da yer alır. Tu-lumdaki su bitince annesi tarafından bir çalı dibine bırakılan İsmâil susuzluktan dolayı ıstırap çeker ve, "Babam İbrâhim'in Allah'ı, senin bizim için takdir ettiğin baş-ka ölüm şekilleri de var, beni susuzluktan öldürme" diye dua eder. Melekler Tanrı'ya başvurarak, "Bir gün senin neslini su-suzluktan kırıp geçirecek bir neslin atası için su kaynağı mı çıkaracaksın?" derler. Buna rağmen Tanrı, İsmâil'in duasını he-men kabul eder, orada bir su kaynağı or-taya çıkar, onlar da kırıbalarını doldurur-lar (Sidersky, s. 50-51).

Filistin'de yaşayan İbrâhim zaman za-man Hâcer ile İsmâil'i ziyarete gelir. İlk gelişinde o sırada evlenmiş bulunan İsmâil'i bulamaz, gelini ise kendisini soğuk karşılamıştır. İbrâhim, "Kocan geldiğinde kendisine selâmımı bildir, kapısının eşi-ğini değiştirmesini istediğimi söyle" der ve gider. Bu mesajı dikkate alan İsmâil hanımından ayrılır ve Cürhümlüler'den bir başka kadınla evlenir. İkinci defa İsmâil'i görmeye gelen İbrâhim onu yine evde bulamaz, ancak bu defa yeni gelini kendisine iyi davranır. İbrâhim ona dua eder; ayrıca kocası geldiğinde kendisine selâm söylemesini ister ve, "Kapısının eşiğini iyi tutsun" diye tembihte buluna-

rak yine oğluyla görüşmeden oradan ay-rılır. İsmâil olanları öğrenince, "O benim babamdır, sen de evimizin eşiğisin. Ba-bam bana seni hoş tutmamı, seninle iyi geçinmemi emretmiş" der (Buhârî, "En-biyâ", 9; Ezrakî, I, 54-58; Sa'lebî, s. 83). Bu bilgiler yahudi kaynaklarında da mev-cuttur; ancak olayın aktarıldığı Midraş ha-Gadol XIII. yüzyıla aittir (Sidersky, s. 51-53; *Ejd.*, IX, 81; XI, 1515). Bir müddet sonra İbrâhim tekrar Mekke'ye gelir, oğ-lu İsmâil ile birlikte Kâbe'nin duvarlarını yükseltirler. İnşaat esnasında İsmâil taş getirerek babasına yardım eder (Buhârî, "Enbiyâ", 9). Hz. İbrâhim, Kâbe'nin in-şasını tamamlayınca Cebrâil gelip kendi-sine hac farızasının nasıl yapılacağını öğ-retmış, o da insanları hac ibadetine da-vet etmiş, oğlu ile birlikte hac farızasını yerine getirmiş, daha sonra İsmâil'i ora-da bırakarak Filistin'e dönmüştür (Ezra-kî, I, 58-59; Sa'lebî, s. 88; *Tecrid Terceme-si*, VII, 232-233; IX, 126-127).

Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrâhim'in oğlu-nu kurban etmesi hadisesi isim verilme-kizin nakledilir. Buna göre İbrâhim, put-perest kavmi tarafından atıldığı ateşten kurtulup onlardan ayrıldıktan sonra hiç çocuğu olmadığı için Allah'tan sâlih bir evlât ister ve kendisine akıllı, iyi huylu bir erkek çocuk müjdelendir. Çocuk babasıyla beraber yürüyüp gezecek çağa gelince İbrâhim'den oğlunu kurban etmesi iste-nir. Bunu oğluna bildirince oğlu emredileni yapmasını söyler, emre boyun eğip sabredenlerden olacağını bildirir. İbrâhim oğlunu kurban etmeye teşebbüs eder, fakat Allah tarafından tâbi tutulduğu bu imtihanda başarılı olduğu ortaya çıkınca oğlunun yerine semadan kurban olarak bir koç gönderilir, böylece oğlu da kurtul-muş olur (es-Sâffât 37/95-111).

Kurban edilecek çocuğun adının Kur-'an'da bildirilmemesi, diğer taraftan Tev-rat'ta ve yahudi geleneğinde bunun İshak olarak kabul edilmesi müslümanlar arasında görüş farklılıklarının ortaya çık-masına sebep olmuş, bir kısmı İsmâil'in, bir kısmı da İshak'ın kurban edilmek istendiğini ileri sürmüştür. Hz. Ömer, İbn Mes'ûd, Alkame b. Vakkâs, Kâ'b el-Ahbâr, İkrime el-Berberî, İbn Cerîr et-Taberî ve Süyûtî İshak'ın; Ebû't-Tufeyl, Saîd b. Mü-seyyeb ve daha başkaları ise İsmâil'in kurban edilmek istendiğini söylemişler-dir. Hz. Ali, İbn Abbas, Ebû Hüreyre, Ha-san-ı Basrî, İbn Ömer, Mücâhid b. Cebr, Saîd b. Cübeyr, Süddî ve Katâde b. Diâme'den her iki görüş yönünde de rivayet-ler nakledilmektedir (Sa'lebî, s. 91; Zür-

kânî, I, 117; Firestone, *Journeys in Holy Lands*, s. 170-178).

İbn İshak'ın rivayetine göre İsmâil ko-şup oynayacak çağa geldiğinde Hz. İbrâ-him onu kurban etme emrini alır; Mek-ke'ye giderek İsmâil'e birlikte odun kes-meye gideceklerini, iple bıçak almasını söyler. Şeytan, İbrâhim'in önüne çıkarak kendisini bu işten vazgeçirmeye çalışır. Daha sonra İsmâil'i, ardından da Hâcer'i kandırmak ister, fakat başarılı olamaz. Sebir dağına vardıklarında İbrâhim oğlu-na gerçeği açıklar. İsmâil ise babasına yüklendiği görevi yerine getirmesini, en-dişe etmemesini, kendisinin sabrede-ceğini, ancak yine de kendisini sıkı bağla-masını ve yüzü koyun yatırmasını söyler; fakat bıçak kesmeyince İsmâil'in yerine bir koç gönderilir.

Süddî'nin ilgili âyetlerle (Hûd 11/71-72) irtibatlandırarak verdiği bilgiye göre ise Cebrâil, Sâre'ye bir çocuğu olacağını müj-deler, fakat o buna şaşırır. İbrâhim doğa-cak çocuğu Allah'a kurban edeceğini va-ad eder. İshak büyüyünce İbrâhim'e rüya-sında sözünü tutması hatırlatılır; İbrâ-him ip ve bıçak alarak İshak'la birlikte dağa gider. İshak, kurbanın nerede oldu-ğunu sorunca babası gerçeği açıklar ve olaylar diğer rivayetlerdeki gibi gelişir (Taberî, *Târîh*, I, 272-275; *Câmi'u'l-beyân*, XXIII, 78). Bir rivayete göre İbrâhim'e rüyasin-da İshak'ı kurban ettiği gösterildiğinde onu Beytülmakdis'ten bir aylık mesafe-deki kurban mahalli olan Mina'ya götü-rmüş, Allah onu bu görevden başlşayın-ca geri getirmiştir. İbn Abbas'tan gelen bir rivayete göre Cebrâil, İbrâhim'i Aka-be cemresine götürmüş, şeytan karşısı-na çıkınca yedi taş atmış ve şeytan kay-bolmuştur. Aynı olay diğer iki cemrede de olmuştur. İbrâhim, İshak'ı boğazlamak istediğinde kendisine, "Ey İbrâhim, rüya-nı doğruladın!" denilmiştir. İbn Abbas'tan aynı olay İsmâil'le ilgili olarak da nak-ledilmektedir (*Müşned*, I, 297, 306-307; Zürkânî, I, 119). Şeytanın İbrâhim, İsmâil ve Hâcer'i kandırıp ilâhî emri yapmaktan vazgeçirmeye çalışması hadisesi Kâ'b el-Ahbâr'dan İshak ve Sâre hakkında da nakledilmektedir (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXIII, 82). Bu olay İshak'la ilgili olarak ya-hudi kaynaklarında da yer alır (Sidersky, s. 48-49).

Kurban edilmesi istenenin İshak oldu-ğunu ileri sürenler de İsmâil olduğunu savunanlar da kendi görüşlerini destek-leyen deliller getirmişlerdir. İshak'ın kur-ban edilmek istendiğini düşünenlerden

olan Taberî hem İshak hem de İsmâil'le ilgili rivayetler bulunduğunu, halbuki bunlardan sadece birinin doğru olabileceğini, Kur'an'daki bilgilerin ise İshak rivayetini doğruladığını belirtmekte, Kur'an'da Hz. İbrâhim'e daima İshak'ın müjdelendiğini (el-Hicr 15/53; es-Sâffât 37/112; ez-Zâriyât 51/28), dolayısıyla kurban hadisesinin anlatıldığı bölümün başında yer alan müjdenin de (es-Sâffât 37/101) İshak'la ilgili olduğunu ifade etmektedir (Câmi'u'l-beyân, XXIII, 77-78, 85). Taberî'ye göre İbrâhim, kavminin yanından ayrıldıktan sonra çocuğu olması için dua ettiğinde sadece Sâre ile evliydi, henüz Hâcer ile evlenmemişti. Bu sebeple müjde Sâre'nin çocuğuyla ilgilidir (Târîh, I, 272). Kur'an'da zebh hadisesinden sonra İshak'ın müjdelenmesi ise onun doğumunun değil zebh emrine itaati karşılığında peygamber oluşunun müjdelenmesidir (Câmi'u'l-beyân, XXIII, 86, 89).

İbn Kesîr, İshak'ın kurbanlık olduğuna dair rivayetteki (Müşned, I, 306-307) râvilerden bazılarının metrûk ve münker, senedinin zayıf olduğunu nakletmektedir (Tefsîrû'l-Kur'an, VII, 33). İsmâil'in kurban edilmek istendiğini kabul edenlere göre hem Tevrat'ta hem de Kur'an'da nakledildiği şekliyle İbrâhim hiç çocuğu olmadığı için Allah'tan çocuk talep etmiş, kendisine bir çocuk müjdelenmiş (es-Sâffât 37/100-101) ve İsmâil dünyaya gelmiştir. İsmâil onun ilk çocuğudur (Tekvîn, 16/1, 15). Bu hususta yahudi, hristiyan ve müslümanlar arasında ihtilâf yoktur (İbn Kesîr, Kıssaşû'l-enbiyâ, s. 229). Kur'an'a göre kurban edilmek istenen de bu ilk çocuktur. Kur'an'da İshak'ın, ardından da Ya'kûb'un doğacağı Sâre'ye müjdelenmektedir (Hûd 11/71). Eğer İshak'ın çocuğu olacaksa o takdirde onun kurban edilmesi istenemez. Çocuk koşup oynayacak çağa geldiğinde kurban edildiğine göre İshak'ın o çağda çocuğu olamaz. Şu halde kurban olarak takdim edilen İsmâil olmalıdır. Diğer taraftan zebh hadisesinden hemen sonra Hz. İbrâhim'e, imtihandan başarıyla çıkmanın mükâfatı olmak üzere sâlihlerden bir peygamber olarak İshak müjdelenmektedir (es-Sâffât 37/112). Bu ise İshak'ın kurban olayından sonra doğduğunu göstermektedir.

Kurbanlığın İshak olduğunu ileri sürenler "babasıyla koşacak çağa geldiğinde" ifadesine dikkat çekmekte ve babasıyla birlikte olanın İsmâil değil İshak olduğunu belirtmektedirler. Ancak âyetten, çocuğun koşacak çağa gelinceye kadar babasıyla birlikte büyüdüğü anlamı çıkarıl-

mamalıdır. Burada çocuğun yaşı vurgulanmak istenmiş, kurban edileceği mahalle babasıyla birlikte gittiği için bu ifade kullanılmıştır.

İsmâil'in kurban edilmek istendiğini kabul edenler, "Ben iki kurbanlığın oğluyum" anlamındaki hadisi (Hâkim, II, 604, 609; Kastallânî, I, 110; Zürkânî, I, 117) delil göstermektedirler. Buradaki iki kurbanlıktan biri İsmâil, diğeri Hz. Peygamber'in babası Abdullah'tır. Muâviye b. Ebû Süfyan'ın naklettiğine göre bir Arap Resûlullah'a "ey iki kurbanlığın oğlu" diye hitap etmiş, Resûlullah da bu sözü tebesümle karşılamıştır (Kastallânî, I, 111). İbn Kayyim, kurbanlığın İsmâil olduğuna delil olarak haccın menâsikinden kurbanın, sa'yin ve cemreleri taşılamanın Mekke'de uygulanmasını göstermektedir. Ona göre eğer kurban etme hadisesi Ehl-i kitabın dediği gibi Filistin'de olsaydı bugün de kurbanların orada kesilmesi gerekirdi (a.g.e., I, 111). İbn Kesîr, kurbanlığın İshak olduğunu ileri sürenlerin bunu Kâ'b el-Ahbâr veya Ehl-i kitabın kitaplarından aldıklarını, Kur'an'da ve hadislerde böyle bir şeyin bulunmadığını, bilâkis Kur'an'ın zâhirinden bunun İsmâil olduğunun anlaşıldığını belirtmektedir (Kıssaşû'l-enbiyâ, s. 233; Tefsîrû'l-Kur'an, VII, 27, 32). Diğer taraftan Allah kurbanlığı "halim" diye nitelemiştir. Çünkü hiç kimse, rabbine itaat için kendini kurban olarak teslim edenden daha halim olamaz. Halbuki İshak halim olarak değil "alim" diye tavsif edilmiştir (el-Hicr 15/53; es-Sâffât 37/101). Ayrıca İsmâil'in sabredenlerden olduğu (el-Enbiyâ 21/85) ve sözünde durduğu (Meryem 19/54) belirtilmektedir ki bunlar da kurbanlığa daha çok uyan vasıflardır (Hamîdüddin Ferâhî, s. 103-105).

Tevrat'ta kurban edilmek istenenin İshak olduğu belirtilir ve olay aktarılırken (Tekvîn, 22/1-19) Allah'ın İbrâhim'i imtihan ettiği ve, "Şimdi oğlunu, sevdiğin biricik oğlunu, İshak'ı al ve Moriya diyarına git ve orada sana söyleyeceğim dağların biri üzerinde onu yakılan kurban olarak takdim et" dediği nakledilir. Halbuki bu emre muhatap olduğunda Hz. İbrâhim'in iki oğlu vardır; ancak İsmâil annesiyle birlikte o bölgeden uzaklaştırılmıştır. Bu olay vuku bulduğunda İsmâil on beş yaşlarında bir gençtir. Tevrat'ta ise ondan yine çocuk diye bahsedilmekte, annesinin onu bir çalı dibine attığı ifade edilmektedir (Tekvîn, 21/15). Eğer İsmâil bu sırada gerçekten daha çocuk idiyse annesiyle birlikte gönderildiğinde henüz İshak doğ-

mamış olmalıdır. Esasen Tevrat'ta İsmâil'in kardeşi İshak'a gülmesi onun kovulma sebebi olarak gösterilmektedir. Tevrat'ta, oğlunun alay konusu yapılmasına dayanamayan Sâre'nin Hâcer'in hamileliğine de tahammül edemediği belirtildiğine göre Hâcer ve İsmâil ile on dört yıl aynı çatı altında yaşaması imkânsız gibi görünmektedir. Şu halde İsmâil baba evinden uzaklaştırıldığında daha küçük bir çocuktur. İshak ise bu sırada henüz doğmamıştır.

Kurban hadisesi Hz. İbrâhim'in ikinci oğlu İshak dünyaya gelmeden gerçekleşmiş olmalıdır. Aksi takdirde "sevdiğin biricik oğlunu ... yakılan kurban olarak takdim et" şeklindeki emirde "biricik" vasfı anlamsız olur. Bir insandan oğlunu kurban etmesini istemek elbette büyük bir imtihansa da ilerlemiş yaşında sahip olduğu tek evlâdını kurban etmesini istemek daha büyük bir imtihandır. Muhtemelen Kitâb-ı Mukaddes yazarı İshak soyunun üstünlüğünü vurgulamak için "şimdi oğlunu, sevdiğin biricik oğlunu" ifadesine "İshak" kelimesini de eklemiştir. Diğer taraftan "sevdiğin" vasfını sadece İshak'a tahsis etmek de yanlıştır. Hz. İbrâhim her iki oğlunu da sevmektedir. Ancak İsmâil onun ilk oğludur, yaşlılığında dua neticesi kavuştuğu ilâhî bir lutuftur. İlk çocukların ise İbrânî geleneğinde farklı bir yeri vardır. Hz. İbrâhim'e hanımı Sâre'nin bir oğul doğuracağı müjdelendiğinde, "Keşke İsmâil senin önünde yaşayabilse" diyerek (Tekvîn, 17/18) İsmâil'e olan sevgisini ve düşkünlüğünü ifade etmiştir.

Yahudiler her ne kadar İsmâil'in câriye çocuğu olduğunu, Sâre'nin, "Bu câriyeyi ve oğlunu dışarı at; çünkü bu câriyenin oğlu benim oğlumla, İshak'la beraber mirasçı olmayacaktır" (Tekvîn, 21/10) sözü gereği mirastan mahrum bırakıldığını ve atıldığını, dolayısıyla İshak'ın tek çocuk olarak kaldığını kabul ediyorlarsa da ilk doğanların mübarek kılınması, rabbe adanması gibi özellikler Yahudilik'te ve Yahudilik öncesi Sâmî kavimlerde bir gelenektir. İlk doğanın üstünlüğüyle ilgili olarak Tevrat'ta şöyle denilmektedir: "Eğer bir adamın biri sevilen ve öteki nefret edilen iki karısı olursa ve sevilen ve nefret edilen kadınlar kendisine oğullar doğurmuş olurlarsa ve ilk doğan oğul nefret edilen kadından ise o zaman vâki olacak ki kendisinde olan malı miras olarak oğullarına böldüğü günde, nefret edilen kadından olan oğlu üzerine sevilen kadından olan oğluna ilk oğulluk hakkını vere-

mez; fakat kendisinde olan bütün malın iki payını nefret edilen kadından olan oğluna vermekle ilk doğan olarak onu tanıyacaktı; çünkü o kuvvetinin başlangıcıdır, ilk doğanın hakkı onundur" (Tesniye, 21/15-17). Bu ifade, Hz. İsmâil'in ahidden ve mirastan mahrum bırakılmasıyla ilgili ifadeyle (Tekvîn, 17/21; 21/10) çelişmektedir. Tevrat'a göre Hz. İbrâhim'e önce, "Senin zürriyetin İshak'ta çağrılacaktır" (Tekvîn, 21/12) denildiği halde daha sonra, "... onu yakılan kurban olarak takdim et" (Tekvîn, 22/2) denilmesi de bir çelişkiyi düşündürmektedir.

Tevrat'a göre Hz. İbrâhim'in İshak'ı kurban etmek üzere götürdüğü mekân Moriya (Moriyya, Mōriyâh, Moriah) diyarıdır. Moriah kelimesinin gerek etimolojisi gerekse nereye delâlet ettiği tam olarak bilinmemektedir. Bir yoruma göre Moriah, "uzaktan görülebilen" yani "yüksek yer" demektir. Onkelos targumunda Moriah diyarı "ibadet, tapınma yeri" olarak çevrilmiştir. Talmud bilginleri Moriah'ı mûr dağı ile alâkalandırmışlardır. Mûr bitkisi Filistin'de bulunmamaktaydı ve Arabistan'dan getiriliyordu. Şu halde Moriah diyarı diye adlandırılan yer mûr diyarı yani Arabistan olabilir.

Yahudi geleneği kurban yeri olan Moriah diyarını, Moriah dağı veya Kudüs'teki tapınak tepesiyle aynıleştirmektedir, fakat bu geç döneme ait bir gelenektir. Ahd-i Atık'te bir de Moriya dağı vardır. Hz. Süleyman'ın mâbedi inşa ettiği bu tepe, tarihçi Josephus'un nakline göre İshak'ın kurban edilmek istendiği Moriah diyarının dağı ile aynıdır. Onkelos targumu, Tekvîn'in (22/14) açıklamasında Hz. İbrâhim'in oğluna gelecek nesillerin bu raya ibadete geleceklerini söylediğini nakleder. Çünkü bizzat İbrâhim orada Yehova'ya ibadet etmiştir. Kudüs targumu ise İbrâhim'in, oğlu İshak'ı kurban etmek istediği o yerdin "Yehova'nın sunağının, evinin dağı" diye bahseder. Ancak Kitâb-ı Mukaddes'te ne Dâvûd'un yaptığı mezbah (II. Samuel, 24/25; I. Tarihler, 21/26), ne Hz. Süleyman'ın mâbedi inşasında (I. Krallar, 6/1-38; II. Tarihler, 3/1-17), ne esaret sonrasında mâbedin ikinci yapılışı ne de mâbedin Makkabîler döneminde temizlenişinde İbrâhim'in İshak'ı kurban etme hadisesine ve bu işin aynı yerde olduğuna temas edilir. Ayrıca gerek peygamberler gerekse İbrâniler'e Mektup'un yazarı ve diğer yazarlar, ataları İbrâhim'in oğlunu kurban ettiği yerle kendi ibadet mekânları arasındaki bu bağı zikretmişlerdir (DB, IV, 1281-1283).

Tevrat'a göre Hz. İbrâhim, kurban etme hadisesinden sonra tepenin aşağısında bekleyen uşaklarının yanına yalnız dönmüştür (Tekvîn, 22/19). Bu da İsmâil'in durumuna daha uygundur, çünkü İslâmî telakkiye göre İsmâil'i orada bırakıp Ken'an diyarına yalnız dönmüştür.

İslâmî kaynaklardaki bilgilere göre İsmâil uzun boylu, güzel yüzlü, kırmızımsı tenli, kalın boyunlu, geniş omuzlu, elleri ve ayakları uzun, çok güçlü ve kuvvetliydi. Ok atıcılıkta olduğu gibi ata binicilikte de mâhirdi. Yabani atları yakalayıp ehli-leştirirdi. Babası Hz. İbrâhim'in vefatından sonra gerek Kâbe gerekse hac işlerine dair hizmetleri yürütmeye devam etti. İlk olarak Kâbe'ye örtü koydu. Allah ona peygamberlik verdi ve elli yıl peygamberlik etti. Cebrâil'in hac menâsîkini öğretmesinden sonra Hz. İsmâil bunu Hicaz halkına duyurmuş, Kâbe'nin hizmet ve nezâreti ömrünün sonuna kadar kendi uhdesinde kalmıştır (Tecdîd Tercemesi, VI, 22). 137 yaşında vefat etmiş ve Hicr'e annesi Hâcer'in yanına defnedilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Tâcû'l-'arûs, "İsmâ'il" md.; *Müsned*, I, 236, 297, 306-307, 334, 365; II, 107; Buhârî, "Cihâd", 78, "Enbiyâ", 8, 9, 12, "Menâkıb", 4, "Megâzî", 48, "Hac", 54; Müslim, "Fezâ'il", 1; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 20; İbn Mâce, "Tib", 36; Tirmizî, "Menâkıb", 1, "Tib", 14; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 604, 609; Ezrakî, *Ahbârü Mekke* (Melhas), I, 54-59; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), I, 247-316; a.mlf., *Câmî'u'l-beyân*, XXIII, 75-89; Sa'lebî, *'Arâ'isü'l-mecâlis*, Beyrut 1985, s. 79-102; Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 306-310; Mevâhib b. Ahmed el-Cevâlikî, *el-Mu'arreb* (nşr. Ahmed Muhammed Şâkir), Tahran 1966, s. 7, 13, 14; Kurtubî, *el-Câmî'*, XV, 97-114; İbn Kesir, *Kıssa-i 'enbiyâ'*, s. 229, 233, 303-307; a.mlf., *Tefsîrû'l-Kur'ân* (nşr. Sâmî b. Muhammed es-Selâme), Riyad 1418/1997, VII, 27, 32-33; Firûzâbâdî, *Beşâ'ir* (nşr. M. Ali en-Neccâr), Beyrut, ts. (el-Mektebetü'l-İlmiyye), VI, 39-41; *Tecdîd Tercemesi*, VI, 22; VII, 231-233; IX, 115-127; Kastallânî, *el-Mevâhibü'l-ledünniyye* (nşr. Sâlih Ahmed eş-Şâmî), Beyrut 1412/1991, I, 110-113; Zürkânî, *Şerhu'l-Mevâhib*, Kahire 1854, I, 117-121; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ'*, I, 230; A. Legendre, "Ismael", *DB*, III/I, s. 990-992; a.mlf., "Moriah", a.e., IV, 1281-1283; J. Horowitz, *Koranische Untersuchungen*, Berlin-Leipzig 1926, s. 91-92; Hamidüddin Ferâhî, *er-Re'yü's-saâih fi men hüve'z-zebih*, A'zamgarh 1414/1994, s. 103-105; C. C. Torrey, *The Jewish Foundation of Islam*, New York 1933, s. 49; D. Sidersky, *Les origines des légendes musulmanes dans le Coran et dans les vies des prophètes*, Paris 1933, s. 48-53; A. Jeffery, *The Foreign Vocabulary of the Qur'ân*, Baroda 1938, s. 63-64; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul 1990, VII, 414-417; a.mlf., *Kur'an Ansiklopedisi*, İstanbul, ts. (Kur'an Bilimleri Araştırma Vakfı), XII, 344-348; R. Firestone, *Journeys in Holy Lands*, Albany-New York 1990, s. 39-178; a.mlf., "Abraham's Son as the Intended Sacrifice", *JSS*,

XXXIV/1 (1989), s. 95-131; Mustafa Âsim Köksal, *Peygamberler Tarihi*, Ankara 1993, I, 170-236; R. Paret, "İsmâ'il", *EF*² (Fr.), IV, 192-193; Y. Elitzur - H. Z. Hirschberg, "Ismael", *Ejd.*, IX, 80-82; S. Fisch, "Midrash ha Gadol", a.e., XI, 1515; İsmail Durmuş, "İbn Hazm", *DİA*, XX, 59.

ÖMER FARUK HARMAN

□ TÜRK EDEBİYATI. Hz. İsmâil Türk edebiyatında doğumundan başlayarak çocukluğu, gençliği ve peygamberliği gibi yönleriyle ele alınmış, özellikle annesi Hâcer'le birlikte Mekke'de bırakılması, burada zemzemin fışkırmaması, babası İbrâhim tarafından Allah'a kurban edilmek istenmesi, buna razı olup sabır göstermesi ve Kâbe'nin inşaatında babası ile beraber çalışmasından bahsedilmiştir. Türk edebiyatında Hz. İbrâhim'i konu edinen eserlerin çoğunda Hz. İsmâil'den de söz edilmektedir. Bu hususta kaleme alınan ilk eser, Abdülvâsi Çelebi'nin (ö. 817/1414-15'ten sonra) *Haliinâme* adıyla tanınan mesnevisidir. Bu eserde İsmâil'in doğumundan başlayarak hayatının babası ile birlikte geçen devresinin hikâyesi Kur'an, tefsir, hadis ve diğer mukaddes kitaplarla İsrâiliyat türü rivayetlerde yer alan bütün ayrıntılarıyla anlatılmıştır.

Sa'lebî'nin *'Arâ'isü'l-mecâlis* ile Kisâ'il-nin *Bed'ü'd-dünyâ ve Kışaşü'l-enbiyâ'* adlı kitaplarında Hz. İsmâil'e geniş yer verildiği gibi bu eserlerin Türkçe çevirileri başka kaynaklardan elde edilen bilgilerle de zenginleştirilmiştir. İlk Türkçe kısa-i enbiyâ olan Rabgûzî'nin eserinde İsmâil, babası İbrâhim'e ayrılan geniş bölüm içinde "Kıssa-i İsmâil" başlığı altında ve "Kıssa-i Zebh-i İsmâil", "Kıssa-i Binâ-i Kâ'be" alt başlıklarıyla yer yer kısa manzumelelerin de bulunduğu bir bölümde anlatılmıştır (*The Stories of the Prophets: Kışaşu al-Anbiyâ'* [nşr. Boeschoten v.dğr.], I, 94-107; *Kışaşü'l-enbiyâ'* [nşr. Aysu Ata], I, 65-74). Bunların dışında Adudüddin el-İcî'ye izâfe edilen, ancak Kara Yâkub lakabı ile bilinen Ya'kûb b. İdrîs el-Karamânî'ye ait olduğu anlaşılan *İşrâku't-tevârih* adlı kitabın Âlî Mustafa Efendi tarafından genişletilerek yapılmış tercümesi olan *Zübdetü't-tevârih*'ini (Süleymaniye Ktp., Resid Efendi, nr. 663; diğer nüshaları için bk. TCYK, s. 337-338), Çerkezoğlu Mehmed'in *Kıssa-i Enbiyâ Tercümesi*'ni (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 1117), müellifi meçhul yazma halindeki peygamberler tarihiyle (TCYK, s. 348-353) diğer peygamberler yanında Hz. İsmâil'in mucizelerinden de bahseden, müellifi meç-